

Responsabilisering in het Nederlandse straf-, sanctie- en detentierecht

Ferry de Jong*

Responsabilisering is de naam van een typisch neoliberale overheidsstrategie waarmee burgers (mede)verantwoordelijk worden gemaakt voor aangelegenheden die traditioneel worden beschouwd als staatstaken. In dit artikel wordt allereerst een theoretische en kritische duiding van het concept responsabilisering geboden. Vervolgens wordt nagegaan welke vormen van responsabilisering kunnen worden getraceerd binnen het hedendaagse Nederlandse straf-, sanctie- en detentierecht. Aan bod komen onder meer: toenemende rolverantwoordelijkheden voor de verdediging, promotie en degradatie bij de resocialisatie en het langdurig toezicht op delinquenten na de tenuitvoerlegging van straf of maatregel.

1 Inleiding

In een in april van dit jaar verschenen rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid worden kritische noten gekraakt over de verschillende 'denk- en doenvermogens' waarover de burger door de overheid wordt verondersteld te beschikken.¹ De burger wordt door de overheid in beginsel beschouwd én behandeld als een mondig en zelfredzaam individu, als een autonome en volledig rationele persoon die de wet kent en begrijpt en die in staat is aan alle daarin besloten liggende vereisten te voldoen. Maar het rapport concludeert dat in de hedendaagse participatiesamenleving de lat voor veel burgers hoog, te hoog, ligt: burgers – onder wie ook mensen met een hoog opleidingsniveau en een goede maatschappelijke positie – zijn niet in alle omstandigheden in staat om aan het ideaalbeeld van hun veronderstelde zelfredzaamheid te voldoen.

De burger wordt door de overheid beschouwd én behandeld als een mondig en zelfredzaam individu, als een autonome en volledig rationele persoon die de wet kent en begrijpt en die in staat is aan alle daarin besloten liggende vereisten te voldoen

Het rapport concentreert zich op contacten van de burger met de overheid in kwesties van gezondheid, persoonlijke financiën en arbeidsmarkt, maar er bestaan duidelijke aanwijzingen dat ook in het strafrecht de (verdachte of veroordeelde) burger primair wordt beschouwd als een autonoom en calculerend individu dat prima in staat is zijn eigen boontjes te doppen.

* Prof. mr. F. de Jong is als hoogleraar strafrecht verbonden aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen en het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (Ucall), Universiteit Utrecht.

¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*, Den Haag: WRR 2017. Zie ook F. Jensma, 'Zelfredzaamheid is niet iedereen gegund', *NRC Handelsblad* 29 april 2017; C. Thomas, 'Navigeren in de keuzejungle. Alles eigen verantwoordelijkheid', *De Groene Amsterdammer* 4 mei 2017, p. 12-13.

Die aanwijzingen gaan schuil in verschillende vormen van ‘responsabilisering’ van de burger in het strafrecht. De notie responsabilisering kunnen we beschouwen in het licht van een specifieke vorm van regeerkunst die door Michel Foucault is getooid met de term *gouvernementalité*: een geheel aan pogingen tot legitimering van overheidsmacht die alle geledingen van de samenleving doordringt.²

Het concept responsabilisering is nauw verbonden met processen van in- en uitsluiting van burgers

Responsabilisering verleent aan die regeerkunst bepaalde ‘neoliberale trekken’: de overheid doet een beroep op de vormen van zelfregulering die binnen lokale gemeenschappen aan individuen worden opgelegd en door erop aan te dringen dat bijvoorbeeld verdachten en veroordeelden ook zelf verantwoordelijkheid dragen en nemen voor hun eigen rol binnen de strafprocedure en in de tenuitvoerlegging van de sanctie. Het uitgangspunt daarbij is dat burgers voldoende autonoom zijn om deze verantwoordelijkheid ook aan te kunnen. Dit is in werkelijkheid lang niet altijd het geval. Daardoor is het concept responsabilisering nauw verbonden met processen van in- en uitsluiting van burgers.

In paragraaf 2 bied ik allereerst een theoretische duiding van het concept responsabilisering, tegen de achtergrond van het eraan gekoppelde mensbeeld en van verschuivingen in de opvattingen over de verhouding tussen burger en overheid. Mijn twee voornaamste informanten zijn David Garland en Nikolas Rose. Hoewel hun beschouwingen over responsabilisering vooral zijn toegespitst op het overheidsbeleid inzake veiligheid en criminaliteit in het Verenigd Koninkrijk van twee tot drie decennia terug, lijken de door deze auteurs beschreven ontwikkelingen onverkort actueel en ook bepaald relevant voor de Nederlandse context.

Die Nederlandse context vindt behandeling in paragraaf 3 waarin ik vormen van responsabilisering en vormen van in- en uitsluiting beschrijf binnen het Nederlandse strafprocesrecht, sanctierecht en detentierecht. Achtereenvolgens komen daar aan bod: toenemende responsabilisering van

de verdachte en zijn raadsman in de strafprocedure, vormen van in- en uitsluiting van veroordeelden in de sanctietoemeting, responsabilisering van veroordeelden ten aanzien van hun resocialisatie en vormen van uitsluiting die zich na de tenuitvoerlegging van de sanctie kunnen manifesteren. Paragraaf 4, ten slotte, rondt het betoog af met een conclusie.

2 Theoretische duiding van het concept responsabilisering binnen het overheidsbeleid inzake veiligheid en criminaliteit

2.1 Twee tendensen: pragmatisme en hyperbolische punitiviteitsretoriek

Een kenmerk van krachtige politieke regimes is dat zij behoefte noch noodzaak kennen om zich voor hun zelfhandhaving te verlaten op zeer repressieve en punitieve technieken. Draconische straffen zijn dan ook eerder een teken van een zwak dan van een sterk overheidsgezag. Aldus David Garland, onder verwijzing naar Friedrich Nietzsche en Emile Durkheim, in de openingszinnen van zijn *epochemachende* artikel uit 1996 over verschillende strategieën van criminaliteitsbestrijding in het *fin de siècle*.³ Garland ontwaart een hybride, incoherent overheidsbeleid inzake criminaliteit in het Verenigd Koninkrijk (en, ten dele, in de Verenigde Staten en in Australië). Het incoherente beleid is een resultante van een tweetal onderling tegenstrijdige tendensen.

Het criminaliteitsbeleid is in het teken komen te staan van de nuchtere vaststelling dat misdaad een in zekere zin ‘normaal’ sociaal verschijnsel is geworden, een permanent achtergrondgegeven in het alledaagse leven van zeer veel mensen

In de eerste plaats is het criminaliteitsbeleid in het teken komen te staan van de nuchtere vaststelling dat misdaad een in zekere zin ‘normaal’ sociaal verschijnsel is geworden, een permanent achtergrondgegeven in het alledaagse leven van zeer veel mensen. Het allengs gegroeide besef dat criminaliteit niet restloos kan worden bestreden, heeft daarbij

2 Zie W.J. Witteveen, *De wet als kunstwerk. Een andere filosofie van het recht*, Amsterdam: Boom 2014, p. 396-401 (Witteveen vertaalt *gouvernementalité* met ‘beheersbaarheidsmentaliteit’).

3 D. Garland, ‘The limits of the sovereign state. Strategies of crime control in contemporary society’, *The British Journal of Criminology* (36) 1996, afl. 4, p. 445-471. Hij verwijst naar F. Nietzsche, *The genealogy of morals*, New York: Anchor 1956 (oorspronkelijke uitgave 1887); en E. Durkheim, *Moral education. A study in the theory and application of the sociology of education*, New York: The Free Press 1973 (oorspronkelijke uitgave 1925).

- 4 Garland 1996, p. 451.
- 5 Zie D.B. Cornish & R.V. Clarke, *The reasoning criminal. Rational choice perspectives on offending*, New York: Springer 1986; L.E. Cohen & M. Felson, 'Social change and crime rate trends: a routine activity approach', *American Sociological Review* (44) 1979, p. 588-608; E. Kleemans, 'De rationele keuzebenadering', in: E. Lisenberg, S. van Ruller & R. van Swaanning (red.), *Tegen de regels IV, Een inleiding in de criminologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2001, p. 153-170.
- 6 Garland 1996, p. 452. Het concept responsabilisering heeft Garland later nader uitgewerkt; zie D. Garland, *The culture of control. Crime and social disorder in contemporary society*, Chicago: University of Chicago Press 2001, p. 124-127. Zie ook J. Terpstra, 'Veiligheidszorg als publiek goed bij een gedeelde verantwoordelijkheid', in: L. Gunther Moor & R. Johannink (red.), *Gedeelde verantwoordelijkheid voor veiligheid*, Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie 2006, p. 63-80; M. Hurenkamp & E. Tonkens, *De onbeholpen samenleving. Burgerschap aan het begin van de 21e eeuw*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2001, p. 97-132.
- 7 N. Rose & P. Miller, 'Political power beyond the state: problematics of government', *The British Journal of Sociology* (43) 1992, afl. 2, p. 173-205; J. Bennett, 'They hug hoodies, don't they? Responsibility, irresponsibility and responsibility in conservative crime policy', *The Howard Journal* (47) 2008, afl. 5, p. 451-469, p. 455.
- 8 Garland 1996, p. 455-459. Bij decriminalisering gaat het in feite vaak om de overheveling van gedragingen uit het strafrecht naar het bestuursrecht. De Wet administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften (de lex Mulder) uit 1989 is hiervan in Nederland het voornaamste voorbeeld.
- 9 Garland 1996, p. 448, 459-463.
- 10 Garland 1996, p. 459. Garland brengt de termen ontkenning en hysterie expliciet in verband met de Freudiaanse concepten van afweer en conversie.
- 11 Garland 1996, p. 460; Garland 2001, p. 131-138. De repressieve en uitsluitende beleidsstrategieën vinden ook ondersteuning binnen bepaalde criminologische theorieën die Garland *criminologies of the other* noemt; Garland 1996, p. 461-463.

implicaties voor de zelfopvatting van de staat: één van de mythische fundamenten onder het gecentraliseerde staatsgezag en het daaraan gepaarde sociaalcontractdenken in de moderne tijd, te weten de mythe dat de staat bij machte is de veiligheid van alle ingezetenen te garanderen, is afgekald en heeft plaats moeten maken voor een wijdverbreid besef van de inherente beperkingen aan hetgeen de staatsmacht die ten behoeve van de criminaliteitsbeheersing wordt aangewend vermag.

Deze eerste tendens – aanpassingen aan wat Garland *the reality principle* noemt – manifesteerde zich in een aantal nieuwe, pragmatische strategieën binnen het criminaliteitsbeleid van de overheid, geruggensteund door een wending in de jaren 1970 binnen het criminologische discours: de 'criminologie van de aanbodkant'⁴ ofwel de 'rationele keuzebenadering'.⁵ Hierbinnen wordt criminaliteit als een 'gegeven' beschouwd, en vooral als een (in) te calculeren risico. De nadruk komt te liggen op preventie, op beveiliging van doelwitten van criminaliteit, op verzekering tegen slachtofferschap en op het stimuleren van lokale initiatieven zoals buurtwachten. In de verschillende pragmatische strategieën die in dit verband worden ontwikkeld, manifesteert zich een nieuwe wijze van regeren door de overheid die door Garland wordt aangeduid met de term *responsabilisering-strategie* (hierover later meer):

'This involves the central government seeking to act upon crime not in a direct fashion through state agencies (police, courts, prisons, social work, etc.) but instead by acting indirectly, seeking to activate action on the part of non-state agencies and organizations.'⁶

Besloten in deze bestuurlijke strategie ligt een poging tot herdefiniëring van de 'eigenlijke' staatsstaken op het gebied van veiligheid en criminaliteitsbestrijding: de boodschap luidt dat de staat alléén niet verantwoordelijk is of kan zijn voor een effectieve preventie en bestrijding van misdaad. Wezenlijk voor de responsabilisering-strategie is daarbij echter niet een simpele overheveling van taken die voorheen voor rekening kwamen van de overheid aan private actoren. Veeleer is sprake van de ontwikkeling van een nieuwe vorm van regeren-op-afstand en daarmee van een nieuwe rationaliteit onder de uitoefening van staatsmacht, gericht op een vergroting van de effectiviteit waarmee de overheid het doen en laten van mensen bestuurt.⁷

In het oog springende uitingsvormen van deze nieuwe regeerstijl zijn verschillende vormen van privatisering van staatsstaken, de opkomst van het management-denken en daarnaast de decriminalisering van typen gedragingen waarvoor voorheen routinematig vervolgingen werden ingesteld.⁸

De boodschap luidt dat de staat alléén niet verantwoordelijk is of kan zijn voor een effectieve preventie en bestrijding van misdaad

De responsabilisering-strategie en het regeren-op-afstand worden echter doorkruist door een tweede tendens.⁹ Haaks op de verschillende strategieën die gericht zijn op een pragmatische aanpassing van het overheidsbeleid aan de daaraan inherente beperkingen op het gebied van de criminaliteitsbestrijding, staan strategieën die duidelijk in het teken staan van een sterk punitieve *law and order*-mentaliteit. Deze tweede tendens vormt in wezen een (soms hysterische)¹⁰ ontkenning van de eerste: in tegenspraak met het eerder genoemde *reality principle*, wordt een harde, repressieve aanpak van misdaad door de centrale overheid voorgesteld als een krachtige en effectieve vorm van criminaliteitsbestrijding en als belangrijke indicatie voor een sterk overheidsgezag. Tegen beter weten in: de populistische en hyperbolische retoriek wordt veelal aangewend ter verbloeming van het feit dat de overheid er niet in slaagt de criminaliteit effectief te beheersen. Ostentatief gebruik van punitieve staatsmacht jegens als onverbeterlijk afgeschilderde individuen komt dan neer op een cynische manipulatie van de symbolen van het staatsgezag en van publieke gevoelens van angst en onzekerheid.¹¹

Populistische en hyperbolische retoriek wordt veelal aangewend ter verbloeming van het feit dat de overheid er niet in slaagt de criminaliteit effectief te beheersen

2.2 Neoliberale veiligheidspolitiek: responsabilisering en uitsluiting

Het resultaat van het naast elkaar bestaan van de twee hierboven kort beschreven ten-

densen is, volgens Garland, een hybride en incoherent overheidsbeleid inzake criminaliteit in het Verenigd Koninkrijk. Maar in een al evenzo *epochemachend* artikel heeft Nikolas Rose in 2000 juist getracht aan te tonen dat hedendaagse controlestrategieën, ondanks hun heterogeniteit en complexiteit, wel degelijk een strategische vorm van coherentie vertonen, in de zin dat er een economische rationaliteit aan ten grondslag ligt.¹² In wat Rose aanduidt als *advanced liberal democracies* – zoals het Verenigd Koninkrijk – is het streven erop gericht ‘to govern without governing society, [...] to govern through the regulated and accountable choices of autonomous agents – citizens, consumers, parents, employees, managers, investors – and to govern through intensifying and acting upon their allegiance to particular “communities”’.¹³

Meer dan ten tijde van de verzorgingsstaat worden burgers nu beschouwd als autonome individuen die binnen eigen gemeenschappen zijn gebonden aan normen van goed burgerschap en verantwoordelijk zijn voor hun eigen levenslot

Er is dan ook sprake van een fundamentele hervorming van het beeld van de ideale staat: de staat wordt, anders dan in de tijd van de welvaarts- of verzorgingsstaat nog het geval was, niet langer gezien als de ultieme waarborg van veiligheid, maar veeleer als *facilitator* in dienst van verscheidene individuen en instanties binnen de samenleving. Het nieuwe ‘regeren-op-afstand’ met betrekking tot criminaliteitspreventie en -bestrijding krijgt gestalte in een veelheid van strategieën en technieken die zich volgens Rose laten rangschikken binnen twee hoofdcategorieën: ‘circuits van insluiting’ en ‘circuits van uitsluiting’.

Inclusieve strategieën zijn erop gericht individuen op te nemen (of te ‘inscriberen’) in bepaalde praktijken waarbinnen gedrag is onderworpen aan bepaalde normen en aan soms subtiele mechanismen van monitoring en correctie.¹⁴ Dit betekent dat de beïnvloeding en beheersing van het gedrag van individuen is gekoppeld aan een vorm van burgerschap dat niet langer primair wordt

gedefinieerd in relatie tot de overheid, maar gestalte krijgt in een actieve betrokkenheid in een veelheid van private en commerciële praktijken. De assemblages van uiteenlopende praktijken waarbinnen individuen participeren zijn behept met een web van normen en formele en informele sancties die de participerende individuen dwingen tot het vertonen van passend en gewenst gedrag. De uitgeoefende controle is daarmee niet hiërarchisch en gecentraliseerd; veeleer is zij, in een aan Gilles Deleuze en Félix Guattari ontleende term, ‘rhizomatisch’ georganiseerd: in een netwerk van netwerken zonder aanwijsbare hiërarchie of coördinerend centrum.¹⁵

In toenemende mate is de staat zich gaan bedienen van in de samenleving bestaande praktijken en de daarbinnen uitgeoefende controle. Op afstand en op indirecte wijze voert de overheid een veiligheids- en criminaliteitsbeleid door bepaalde initiatieven binnen lokale gemeenschappen te faciliteren, en aldus actief burgerschap daarbinnen te stimuleren. In de woorden van Rose:

‘Community is not simply the territory within which crime is to be controlled, it is itself a *means* of government: its detailed knowledge about itself and the activities of its inhabitants are to be utilized, its ties, bonds, forces and affiliations are to be celebrated, its centres of authority and methods of dispute resolution are to be encouraged, nurtured, shaped and instrumentalized to enhance the security of each and of all.’¹⁶

Meer dan ten tijde van de verzorgingsstaat worden burgers nu beschouwd als autonome individuen die binnen eigen gemeenschappen zijn gebonden aan normen van goed burgerschap en verantwoordelijk zijn voor hun eigen levenslot. Deze vaststelling past binnen de denkrichtingen van het neoliberalisme en van de zogenoemde ‘derde weg’¹⁷ binnen de sociaaldemocratie die vooral in de jaren negentig van de vorige eeuw dominant zijn geworden.¹⁸ Dit brengt ons terug bij de notie van responsabilisering. De overheid maakt gebruik van de vormen van zelfregulering die binnen lokale praktijken aan individuen worden opgelegd door erop aan te dringen dat burgers ook zelf verantwoordelijkheid dragen en nemen voor hun eigen veiligheid en voor de bescherming en beveiliging van hun en andermans eigendommen. Dit gebeurt langs de weg van verzekeringen, particuliere beveiligingsinitiatieven en andere vormen van risicomangement.

Verreweg de meeste mensen tonen zich in staat om hun eigen welzijn en veiligheid te beschermen en om verantwoordelijkheid te dragen voor henzelf en voor hun naasten, maar daarnaast bestaat een heterogene

12 N. Rose, ‘Government and control’, *The British Journal of Criminology* (40) 2000, afl. 4, p. 321-339. Zie ook N. Rose, *Powers of freedom: reframing political thought*, Cambridge: Cambridge University Press 1999.

13 N. Rose, ‘Governing “advanced” liberal democracies’, in: A. Barry, T. Osborne & N. Rose (red.), *Foucault and political reason: liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londen: UCL Press 1996, p. 37-64, p. 61.

14 Rose 2000, p. 325. Over het concept van een praktijk, zie A. MacIntyre, *After virtue. A study in moral theory*, Londen: Duckworth 1985; E. Brok, ‘De responsabilisering van burgers van verzorgingsstaat tot participatiesamenleving. Discoursanalyse van troonredes en regeringsverklaringen sinds de jaren zestig’, *Beleid en Maatschappij* (34) 2016, afl. 4, p. 5-27, p. 9.

15 G. Deleuze & F. Guattari, *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*, Londen: Continuum 2001; zie ook G. Deleuze, ‘Postscript on the Societies of control’, *October* (59) 1992, p. 3-7.

16 Rose 2000, p. 329. Zie ook Brok 2016, p. 6.

17 De ‘derde weg’ is een ideologische stroming binnen de sociaaldemocratie waarin een combinatie wordt bepleit van de verzorgingsstaat met de liberale markteconomie en waarin de nadruk wordt gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van de burger en op een vermindering van het actieve overheidsingrijpen in de samenleving. *Locus classicus* is A. Giddens, *The third way. The renewal of social democracy*, Cambridge: Polity Press 1998.

18 Zie Rose 2000, p. 324; Bennett 2008; S. Trnka & C. Trundle, ‘Competing responsibilities: moving beyond neoliberal responsabilisation’, *Anthropological Forum* (24) 2014, afl. 2, p. 136-153; H. van Gunsteren, ‘Burgerschap in Nederland 1992-2008: voortschrijdend inzicht?’, *Beleid en Maatschappij* (36) 2009, afl. 1, p. 41-49; W. Schinkel & F. van Houdt, ‘Besturen door vrijheid: neoliberal communarisme en de verantwoordelijke burger’, *Bestuurskunde* 2010, afl. 2, p. 12-22. Brok 2016 laat zien dat aanzetten tot responsabilisering van burgers door de overheid in Nederland ook al (ver) voor de jaren 1990 traceerbaar zijn in de teksten van troonredes en officiële regeringsverklaringen.

groep mensen die buiten de gemeenschapsverbanden vallen.¹⁹ Delinquenten vormen een belangrijk voorbeeld. Zij worden beschouwd als individuen die moedwillig hebben verzuimd, of die er ondanks geleverde inspanningen niet in zijn geslaagd, hun verantwoordelijkheid als subject binnen een morele gemeenschap te aanvaarden en te dragen.²⁰ Responsabilisering blijft uitgangspunt ook ten aanzien van deze groep gemarginaliseerden: het streven is erop gericht zelfvertrouwen en eigenwaarde te vergroten en om de vaardigheden bij te brengen die benodigd zijn om het eigen leven op zinvolle wijze vorm te geven en verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen leven.

Delinquenten worden beschouwd als individuen die moedwillig hebben verzuimd, of die er ondanks geleverde inspanningen niet in zijn geslaagd, hun verantwoordelijkheid als subject binnen een morele gemeenschap te aanvaarden en te dragen

19 Zie H. Kemshall, 'Effective practice in probation: an example of "advanced liberal" responsabilisation?', *The Howard Journal* (41) 2002, afl. 1, p. 41-58.

20 Rose 2000, p. 331.

21 Rose 2000, p. 334-335.

22 Zie M. Moerings, *Straffen met het oog op veiligheid. Een onderneming vol risico's* (oratie Leiden), Leiden: Universiteit Leiden 2003, p. 13-15.

23 Zie voor de Nederlandse situatie M.M. Boone, *Eigen boeven eerst. Insluiting en uitsluiting in de sanctietoepassing* (oratie Groningen), Den Haag: Eleven International Publishing 2012.

24 Kemshall 2002, p. 45; Rose 2000, p. 335.

25 Zie bijvoorbeeld P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'Aandacht voor de slechts beperkt capabele verdachte in voor- en hoofdonderzoek – aanbevelingen voor de wetgever', *Delikt en Delinkwent* 2016, afl. 5, p. 271-288; J.M. ten Voorde, "Het rechtskarakter van het strafrecht". De oratie van A.A.G. Peters (Utrecht, 1972)', *Strafblad* 2012, p. 441-449; F. de Jong, 'Gezag, legitimiteit en de "vervlakking" van het algemeen deel van het materiële strafrecht', in: F. de Jong & R.S.B. Kool (red.), *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Lemma 2012, p. 11-44, p. 19-21.

De responsabilisering-strategie staat hier dus duidelijk in het teken van 'empowerment' en van het streven naar een 'ethische transformatie' van buitengesloten groepen mensen, zoals delinquenten.²¹ Dit gebeurt bijvoorbeeld in de sferen van sanctietoemeting en sanctietenuitvoerlegging. Delinquenten die – veelal op basis van een screening met behulp van risicotaxatie-instrumenten²² – als 'kansrijk' worden beschouwd, krijgen verhoudingsgewijs vaker 'zachte' of 'insluitende' sancties opgelegd (bijvoorbeeld een taakstraf) en krijgen binnen detentie verhoudingsgewijs vaker op re-integratie gerichte detentieprogramma's aangeboden.²³ Voor delictplegers die als 'onverbeterlijk' worden weggezet, omdat zij onvoldoende gemotiveerd zijn of niet in staat worden geacht om verantwoordelijkheid te nemen voor de verbetering van hun levenswijze, daarentegen, blijft het puur *uitsluitende*, repressieve repertoire over: semipermanente verwijdering of incapacitatie.²⁴

In de volgende paragraaf wordt bezien in hoeverre de hierboven beschreven analyses van Garland en Rose van toepassing zijn

binnen de Nederlandse context. Daartoe wordt nagegaan welke vormen van responsabilisering en welke in- en uitsluitende strategieën aanwijsbaar zijn binnen het hedendaagse Nederlandse strafprocesrecht, sanctierecht en detentierecht. Achtereenvolgens komen aan bod: de positie van de verdachte en zijn raadsman tijdens de strafprocedure, de positie van daders bij de sanctionering, de positie van veroordeelden ten aanzien van hun resocialisatie en de positie van (ex-)veroordeelden na de tenuitvoerlegging van de sanctie.

De verdachte wordt niet langer als passief object van strafvorderlijke aandacht beschouwd, maar als een mondige, autonome en aan het Openbaar Ministerie vrijwel gelijkwaardige procespartij

3 Voorbeelden van responsabilisering en in- en uitsluiting binnen het Nederlandse straf-, sanctie- en detentierecht

3.1 Responsabilisering van verdachten en raadslieden

Er is al vaker op gewezen dat in de afgelopen jaren verschuivingen zijn opgetreden in de rollen en daaraan gekoppelde verantwoordelijkheden van de verschillende actoren in een strafrechtelijke procedure.²⁵ Van een procedure met een overwegend inquisitoir karakter is het strafproces opgeschoven in de richting van een rechtsstrijd met een meer tegensprekelijk karakter. Binnen een contradictoire procesvoering worden Openbaar Ministerie en verdediging beschouwd als min of meer gelijkwaardige procesdeelnemers. De verdachte wordt dan ook niet langer als passief object van strafvorderlijke aandacht beschouwd, maar als een mondige, autonome en aan het Openbaar Ministerie vrijwel gelijkwaardige procespartij die zijn verdedigingsrechten met de hulp van een kundige en alerte raadsman tot gelding kan en moet laten komen. Daar komt bij dat het Openbaar Ministerie zich in toenemende mate is gaan opstellen als partij *tegenover* de verdediging, dat wil zeggen: als partij die naast aspecten die de rechtsbescherming van de verdachte betreffen in toenemende

mate ook daarop eventueel haaks staande belangen nastreeft, zoals belangen van slachtoffers of nabestaanden en belangen van doelmatigheid.²⁶

Een belangrijke consequentie van een en ander is dat verdediging en Openbaar Ministerie een grotere eigen verantwoordelijkheid gekregen hebben voor de wijze waarop en de tijdigheid waarmee zij hun visies op de feitelijke toedracht van een casus en toepasbaarheid van strafrechtelijke leerstukken en normen presenteren. Die grotere eigen verantwoordelijkheid is zichtbaar in de door wet en rechtspraak gestelde eisen waaraan zijdens de verdediging of het Openbaar Ministerie ingenomen standpunten moeten voldoen, willen zij de rechter, in gevallen waarin hij dergelijke standpunten verwerpt of daarvan in zijn oordeel bepaaldelijk afwijkt, nopen tot een in zijn vonnis opgenomen en gemotiveerde beslissing ter zake (de uitdrukkelijk onderbouwde standpunten als bedoeld in art. 359 lid 2, tweede volzin Sv en verweren gestoeld op art. 359a Sv).²⁷ Ook kan in dit verband worden gedacht aan de regels die zien op de samenstelling van het procesdossier,²⁸ getuigenverzoeken en verzoeken tot contra-expertise,²⁹ en aan de mogelijkheid tot het instellen van verzet na oplegging van een strafbeschikking door het Openbaar Ministerie.³⁰

Alles wijst erop dat met de voorgenomen modernisering van het Wetboek van Strafvordering deze ontwikkeling nog zal versterken. In de concept-memorie van toelichting bij het eerder dit jaar in consultatie gebrachte conceptwetsvoorstel tot vaststelling van een nieuw Boek 1 van het Wetboek van Strafvordering staat te lezen dat de 'aan de verdachte toegekende rechten [hem in staat stellen] om – desgewenst na het raadplegen van een raadsman – een eigen proceshouding te kiezen. Deze omvat de consequenties van het gebruik maken van zijn rechten dan wel het bewust daarvan afzien'.³¹ De moderniseringsoperatie voorziet erin dat de mogelijkheden voor de verdediging om in een relatief vroeg stadium van het geding onderzoekswensen kenbaar te maken aan de rechter-commissaris, worden verruimd.³² Ook wordt voorgesteld om de verdachte en/of de raadsman vaker de mogelijkheid te bieden aanwezig te zijn bij bepaalde door de rechter-commissaris afgenomen getuigenverhoeren.³³

Ook is een verschuiving waar te nemen in de verhouding tussen procespartijen enerzijds en zittingsrechter anderzijds, alsook

in de verhouding tussen lagere en hogere rechters. De positie van de strafrechter is veranderd. De zittingsrechter is verantwoordelijk voor de volledigheid van het onderzoek op de terechtzitting en voor de juistheid van zijn beslissingen. Dit betekent dat de rechter ook verantwoordelijk is voor een eerlijke procesvoering en dus voor een adequate rechtsbescherming van de verdachte. Aan dit uitgangspunt wordt in de plannen voor de modernisering van het Wetboek van Strafvordering vastgehouden.³⁴ Dat neemt echter niet weg dat de aandacht van de strafrechter in de afgelopen jaren diffuser is geworden; hij moet niet alleen de belangen en rechten van de verdachte bewaken, maar in toenemende mate ook rekening houden met behoeften en rechten van slachtoffers of nabestaanden.³⁵ Daar komt bij dat de strafrechter weliswaar een actieve verantwoordelijkheid heeft en behoudt voor de eerlijkheid en waarachtigheid van de strafprocedure, maar in de praktijk is hij zijn activiteit in toenemende mate afhankelijk gaan maken van de activiteit van de andere procesactoren: zijn activiteit wordt vaak pas ontplooid nadat daarom is verzocht door de verdediging of het Openbaar Ministerie.³⁶

Een verschuiving is waar te nemen in de verhouding tussen procespartijen enerzijds en zittingsrechter anderzijds, alsook in de verhouding tussen lagere en hogere rechters. De positie van de strafrechter is veranderd

Bovendien kan de grotere verantwoordelijkheid van de verdediging en van het Openbaar Ministerie voor de wijze waarop zij hun standpunten en narratieven presenteren worden gezien in samenhang met de omstandigheid dat de rechter in toenemende mate *afhankelijk* is van de inbreng van partijen: de door de dogmatiek gestipuleerde factoren aan de hand waarvan dogmatische leerstukken van materieel strafrecht moeten worden toegepast, zijn vaak dermate open, en daarmee vatbaar voor een sterk variabele toepassing, dat de rechter afhankelijk is van de input van procespartijen om te kunnen vaststellen welke betekenissen bepaalde concepten hebben voor een concrete strafzaak. Keerzijde hiervan is dat de rechter ook

26 Ten Voorde 2012, p. 446.

27 F.G.H. Kristen, 'Aandacht vragen, aandacht krijgen en aandacht verdienen', in: A.A. Franken, M. de Langen & M. Moerings (red.), *Constance waarden* (liber amicorum C. Kelk), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 313-322.; S. Meijer & R.H. Hermans, 'Verzoeken ter terechtzitting: vorm en inhoud, beoordelingsmaatstaf en motiveringseisen', *Delikt en Delinkwent* 2007, afl. 10, p. 1034-1062.

28 R.H. Hermans, 'Kennisneming van processtukken in het voorbereidend onderzoek in strafzaken', *Delikt en Delinkwent* 2009, afl. 5, p. 494-526; R.H. Hermans, 'Nieuwe regels voor de kennisneming van processtukken', *Delikt en Delinkwent* 2012, afl. 4, p. 290-308.

29 Zie Van Kempen 2016, p. 272.

30 Zie J.H. Crijns, 'Op zoek naar consistentie. Bestrafning buiten de rechter om in strafrecht en bestuursrecht', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 2014, afl. 6, p. 263-274.

31 *Concept-Memorie van Toelichting*, p. 60; het document kan worden gedownload van de website van de rijksoverheid (www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/modernisering-wetboek-van-strafvordering/documenten).

32 Zie vooral de voorgestelde artikelen 2.10.5.1 en 2.10.5.2; *Concept-Memorie van Toelichting*, p. 67, 76, 278 en 299-304.

33 Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 29279, 278, p. 22 en 37 (Contourennota) en de voorgestelde artikelen 2.10.3.1.3 en 2.10.3.1.4 als toegelicht in de *Concept-Memorie van Toelichting*, p. 293-295.

34 Zie E. Luining, 'De rol van de strafrechter: van waarheidsvinder naar regisseur van de proceslogistiek', *Proces* 2016, afl. 1, p. 6-19.

35 Ten Voorde 2012, p. 447; C.P.M. Cleiren, 'Verschuivingen in de aandacht van de strafrechter', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen e.a. (red.), *Levend strafrecht. Strafrechtelijke vernieuwingen in een maatschappelijke context* (liber amicorum Y. Buruma), Deventer: Kluwer 2011, p. 107-120. Zie ook H. Beunders, 'Het delict als deuk in de samenleving. De emotionalisering van het strafrecht, deel 2', *De Groene Amsterdammer* 27 april 2017, p. 24-29.

36 A.A. Franken, 'Instemming en afstand', *Delikt en Delinkwent* 2015, afl. 1, p. 1-8; Van Kempen 2016, p. 273.

van bepaalde zaken kan uitgaan, indien en voor zover partijen niet met een andersluidend narratief komen, of indien de rechter geen reden ziet ambtshalve nader onderzoek in te stellen.³⁷ Een vergelijkbaar verschijnsel doet zich voor in de regeling van het ‘voortbouwend appel’ en de plannen tot het uitbouwen daarvan in de moderniseringsoperatie.³⁸

De versterking van de verdedigingsrechten is gepaard gegaan met een toename van verdedigingsverantwoordelijkheden

De versterking van de verdedigingsrechten is – zo bleek hierboven – gepaard gegaan met een toename van verdedigingsverantwoordelijkheden. Jeroen ten Voorde spreekt in dit verband van een ‘pyrrusoverwinning’:

‘De verdachte moet zichzelf maar zien te redden, weet een vrij eenzijdig gericht Openbaar Ministerie tegenover zich gesteld en een rechter die niet zonder meer het verhaal van de verdachte een plaats wil geven maar daartoe alleen bereid lijkt te zijn wanneer de verdediging door middel van een kwalitatief goed verweer de rechter tot activiteit beweegt.’³⁹

Gelet op de voorstellen voor de modernisering van het Wetboek van Strafvordering zullen de verdedigingsverantwoordelijkheden nog verder toenemen. Op straffe van een eventuele rechtsverwerking⁴⁰ zal van verdachte en raadsman worden verlangd dat zij adequaat en tijdig van hun bevoegdheden gebruik maken. Het belang van deskundige rechtsbijstand is daarom groot en wordt vermoedelijk nog groter. De vraag is evenwel of de strafadvocatuur ook inderdaad steeds aan het ideaalbeeld van verlener van kundige rechtsbijstand voldoet en kan blijven voldoen.⁴¹ In ieder geval dringt de vraag zich op of de responsabilisering van de verdachte voor de wijze waarop hij zijn verdediging voert niet is gebaseerd op een onrealistisch, want wat al te optimistisch, mensbeeld: een autonome procespartij die met hulp van zijn raadsman zijn eigen proceshouding kan bepalen, die voor zijn eigen belangen kan opkomen en die van bepaalde hem toekomende rechten ook weloverwogen afstand kan doen.

3.2 Insluitende en uitsluitende sancties

Aan het slot van paragraaf 2 werd duidelijk dat op het terrein van de sanctietoemeting een markante tweespalt valt te bespeuren. Die tweespalt wordt in de Engelstalige

literatuur veelal aangeduid met de weinig welluidende term *bifurcation*: tegenover ‘insluitende’ straffen of strafmodaliteiten die erop gericht zijn delinquenten in de samenleving te houden of hen daarin te re-integreren, staan ‘uitsluitende’ straffen of strafmodaliteiten die delinquenten verwijderen uit de samenleving en er niet op zijn gericht hen op een terugkeer daarin voor te bereiden.⁴² In de post-verzorgingsstaat wordt de delinquent primair beschouwd als iemand die is tekortgeschoten in het dragen van zijn of haar verantwoordelijkheid als lid van een morele gemeenschap.⁴³ Initiatieven gericht op re-integratie staan in het teken van een ethische transformatie en worden gereserveerd voor vooral kansrijke delinquenten, terwijl de kansarme delinquenten en de als gevaarlijk gepercipieerde delinquenten (vooral gewelds- en zedendelinquenten) daarvan veelal verstoken blijven en aan intrusieve vormen van toezicht worden onderworpen.

In paragraaf 2 noteerde ik ook dat deze toegenomen tweedeling – volgens Rose – een strategische coherentie vertoont, in de zin dat er een vorm van economische rationaliteit aan ten grondslag ligt. Die rationaliteit heeft nogal eens cynische consequenties. Uit onderzoek van Miranda Boone blijkt dat de scheidslijn tussen harde (uitsluitende) en zachte (insluitende) straffen in ieder geval gedeeltelijk niet parallel loopt aan het onderscheid tussen gevaarlijke en minder gevaarlijke delinquenten.⁴⁴ Harde, uitsluitende straffen treffen in hoofdzaak sociaal zwakke delinquenten, als ongemotiveerd aangemerkte delinquenten en delinquenten met een migratieachtergrond. Taakstraffen, bijvoorbeeld, worden veel vaker opgelegd aan delinquenten met een Nederlandse achtergrond dan aan delinquenten met een buitenlandse achtergrond.⁴⁵

Harde, uitsluitende straffen treffen in hoofdzaak sociaal zwakke delinquenten, als ongemotiveerd aangemerkte delinquenten en delinquenten met een migratieachtergrond

Langere gevangenisstraffen worden vooral opgelegd aan die plegers van ernstige delicten ten aanzien van wie in de publieke opinie en de politiek een onverbiddelijker houding heeft veld gewonnen. Daarbij gaat

³⁷ Vgl. in dit verband de kritische opmerkingen van A.A. Franken, ‘De zittingsrechter in strafzaken’, *Delikt en Delinkwent* 2012, afl. 5, p. 361-368, p. 364: ‘De zittingsrechter trekt zich dus terug. Hij heeft niet het voortouw te nemen; hij kan eerst eens rustig kijken met welke standpunten het openbaar ministerie en de verdediging komen. Bovendien laat de Hoge Raad hem tegenwoordig de nodige ruimte om lastige vraagstukken op voorhand buiten het zittingsdebat te houden.’

³⁸ G. Pesselse, ‘Voortdurend voortbouwend appel. Modernisering van het hoger beroep’, *Strafblad* 2015, p. 349-356; A.E. Hartevelde & A.L.J. van Strien, ‘Innovatie van het strafproces in hoger beroep’, *Strafblad* 2013, p. 78-85.

³⁹ Ten Voorde 2012, p. 447.

⁴⁰ A.J. Machielse, ‘Straf(proces)rechtsverwerking’, in: L.E. de Groot van Leeuwen e.a. (red.), *Eén procesrecht? Over convergentie en divergentie van het burgerlijk, straf- en bestuursprocesrecht*, Deventer: Kluwer 2009, p. 107-130.

⁴¹ Zie vooral A.A. Franken, *Voor de vorm* (oratie Utrecht), Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2004; P.T.C. van Kampen, ‘Modernisering van het Wetboek van Strafvordering – Something old, something new, something borrowed, and a lot of blue’, *NJB* 2014, p. 1925-1928.

⁴² Zie Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 7; M. Cavadino & J. Dignan, *Penal systems. A comparative approach*, Londen: Sage 2006, p. 82; Kemshall 2002; Bennett 2008, p. 460.

⁴³ Rose 2000, p. 337.

⁴⁴ Boone, *Eigen boeven eerst* 2012.

⁴⁵ Moerings 2003, p. 16-17; Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 13-15.

het in hoofdzaak om gewelds- en zedende-delinquenten (zie ook paragraaf 3.4).⁴⁶ Een tweede categorie delinquenten aan wie vooral uitsluitende sancties worden opgelegd, betreft personen die – terecht of onterecht – op grond van het vertoonde delictgedrag en/of het ingeschatte recidiverisico als gevaarlijk worden bestempeld en daarom voor langere tijd uit de samenleving worden gehaald.⁴⁷ Ook ongemotiveerde delinquenten en delinquenten die niet in staat zijn of niet in staat worden geacht om verantwoordelijkheid te nemen voor hun gedrag, worden veelal blootgesteld aan uitsluitende vormen van sancties. En ten slotte worden bepaalde ‘zondebokken’ relatief vaak getroffen door harde, uitsluitende straffen: delinquenten zonder verblijfsvergunning en drugskoeriers. Binnen detentie worden voor deze groepen ook de meest sobere regimes gereserveerd.⁴⁸

Zachte, insluitende sancties worden daarentegen voornamelijk opgelegd aan de meest ‘kansrijke’ groepen delinquenten, dat wil zeggen: delinquenten met relatief weinig psychosociale problemen en een beperkt recidiverisico. De verklaring voor het feit dat de zogenoemde *bifurcation* binnen het Nederlandse sanctiestelsel langs de hierboven in zeer grove trekken geschetste lijnen gestalte krijgt, lijkt dan ook vooral te moeten worden gezocht in ‘de kracht van wereldwijde maatschappelijke uitsluitingsprocessen van bepaalde groepen en het mechanisme kansrijke delictplegers voorrang te geven boven kansarme’.⁴⁹

3.3 Responsabilisering van veroordeelden

Ook kan worden gewezen op vormen van responsabilisering die degenen treffen die tot een sanctie zijn veroordeeld. Daarbij kan in de eerste plaats worden gedacht aan het zogenaamde ‘promotie-en-degradatiesysteem’ in het gevangeniswezen.⁵⁰ Een centraal element van dit systeem is dat de resocialisatie-inspanningen afhankelijk worden gemaakt van de mate waarin gedetineerden zelf verantwoordelijkheid tonen voor hun resocialisatie. Deze zogenaamde ‘persoonsgerichte benadering’ houdt in dat gedetineerden zogezegd bepaalde *privileges* met betrekking tot hun resocialisatie kunnen verdienen door goede wil en motivatie te tonen en door zich in hun gedrag blijvend als een verantwoordelijk individu te laten zien, en dat zij even zo goed die vrijheden of privileges ook weer kunnen verliezen zodra zij zich onverantwoordelijk gedragen.

Artikel 1c van de Regeling selectie, plaatsing en overplaatsing van gedetineerden eist dan ook dat voor iedere gedetineerde een detentie- en re-integratieplan wordt opgesteld waarin duidelijke afspraken worden vastgelegd met betrekking tot de re-integratie-inspanningen die de officiële instanties zullen leveren en met betrekking tot de inspanningen die in dat verband van de veroordeelde worden verwacht. Niet-nakoming van één of meer van deze inspanningen heeft nadelige consequenties voor de gedetineerde: bepaalde therapeutische gedragsinterventies, vormen van scholing en verloven en andere terugkeeractiviteiten kunnen dan worden ingetrokken.⁵¹

Bij dit systeem van promotie en degradatie valt een aantal kanttekeningen te plaatsen. In de eerste plaats – op een principieel vlak – kan men stellen dat dit systeem niet goed verenigbaar lijkt met het zogenaamde resocialisatiebeginsel neergelegd in artikel 2 lid 3 van de Penitentiaire Beginselenwet, dat toch een opdracht inhoudt aan het adres van de overheid die zich in beginsel uitstrekt over alle gedetineerden en dus niet enkel over bepaalde groepen van gedetineerden die aan zekere voorwaarden weten te voldoen. Hierbij moet worden bedacht dat het promotie-en-degradatiesysteem natuurlijk óók gewoon een bezuinigingsmaatregel betreft; het beleid voorziet in een selectie criterium voor de verdeling van middelen die nu eenmaal schaars zijn. En is het bezien in dat licht dan niet toch redelijk om ervoor te kiezen de middelen in te zetten dáár waar de kans op rendement het grootst is?

Het mensbeeld dat ten grondslag lijkt te liggen aan de toch verregaande responsabilisering van de gedetineerde voor zijn eigen re-integratie is dat hij er ook toe in staat is de vereiste verantwoordelijkheid op zich te nemen en te (blijven) tonen

Dat lijkt inderdaad redelijk. Toch: in het licht van de in paragraaf 2 beschreven responsabilisering-strategie is wel degelijk ruimte voor – en nood aan – een aantal kritische aanmerkingen. Het mensbeeld dat ten grondslag lijkt te liggen aan de toch ver-

46 Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 16.

47 Zie Moerings 2003; Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 8. Zo is het aantal terbeschikkinggestelden dat op een longstay-afdeling verblijft in het eerste decennium van deze eeuw sterk toegenomen; zie Dienst Justitiële Inrichtingen, *Tbs in getal 2005-2010*, Den Haag: DJI 2011. Sinds de instelling van de Landelijke adviescommissie plaatsing longstay forensische zorg (LAP) in 2012 is het aantal longstayers echter weer wat afgenomen; zie Dienst Justitiële Inrichtingen, *DJI in getal 2011-2015*, Den Haag: DJI 2016.

48 Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 9 en 18.

49 Boone, *Eigen boeven eerst* 2012, p. 25.

50 *Kamerstukken II* 2012/13, 24587, 535, p. 3-4; *Kamerstukken I* 2013/14, 33745, C, p. 1-2. Zie hierover M.M. Boone, ‘Schurende mensbeelden. Het verantwoordelijk stellen van gedetineerden voor hun resocialisatie’, in: F. de Jong & R.S.B. Kool (red.), *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, Den Haag: Boom Lemma 2012, p. 291-306; M.M. Boone & W.F. van Hattum, ‘Promoveren en degraderen’ van gedetineerden. Het wetsvoorstel elektronische detentie en de dreigende afschaffing van de detentiefasering’, *NJB* 2014, p. 2179-2184.

51 S. Meijer, ‘De opmars en evolutie van het resocialisatiebegrip. De betekenis en ontwikkeling van het resocialisatiebeginsel in het Europese en Nederlandse strafrecht’, *Delikt en Delinkwent* 2015, afl. 9, p. 688-706, p. 697; C. Kelk/M.M. Boone, *Nederlands detentierecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 54-56, 204-215, 261-263 en 298-301.

52 Meijer, ‘De opmars en evolutie van het resocialisatiebegrip’ 2015, p. 697; C. Kelk, ‘Veranderende mensbeelden van gedetineerden. Een kort historisch overzicht’, *Justitiële Verkenningen* 2015, afl. 5, p. 81-96.

53 Zie Kelk 2015, p. 93-94.

54 Zie M.M. Boone, ‘Vrije wil en verantwoordelijkheid in de strafuitvoering’, *Justitiële Verkenningen* 2013, afl. 1, p. 106-120; Boone, ‘Schurende mensbeelden’ 2012.

55 Aldus ook Boone & Van Hattum 2014; Boone 2013; Kelk 2015. Hierbij verdient wél vermelding dat in de praktijk de soep niet zo heet wordt getogen als hij wordt opgediend; uit mondelinge communicatie met verschillende reclasseringsmedewerkers maak ik op dat van een rigide toepassing van het promotie-en-

degradatiesysteem in de praktijk niet of nauwelijks sprake is. Dit laat echter het principiële punt ten aanzien van de verregaande responsabiliseringsgedachte binnen het door de overheid gelanceerde systeem onverlet.

⁵⁶ Zie *Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 2. Het aanvankelijk hieraan gepaarde wetsvoorstel ten aanzien van de verplichte bijdrage van gedetineerden aan de vergoeding van de kosten van hun detentie is inmiddels ingetrokken; zie *Kamerstukken I* 2015/16, 34067, C, p. 2. (Mede) over dit eerdere wetsvoorstel: A.A. Franken, 'De kosten van de strafvordering en de kosten van detentie', *Delikt en Delinkwent* 2015, afl. 6, p. 427-434; S. Meijer, 'Pay-to-stay: over de eigen bijdrage van gedetineerden aan de detentie', *Sancties* 2014, p. 158-166. In een Kamerbrief van 20 juni 2017 heeft demissionair minister van Veiligheid en Justitie S.A. Blok aan de Eerste Kamer verzocht het wetsvoorstel niet in behandeling te nemen totdat een nieuw kabinet zal zijn geïnstalleerd.

⁵⁷ *Kamerstukken II* 2014/15, 34067, 3, p. 1-2. Dit komt dan bovenop de op 1 maart 2017 in werking getreden wet van 17 november 2016 (*Stb.* 2016, 476) die onder meer voorziet in de mogelijkheid om kosten van de gesubsidieerde rechtsbijstand terug te vorderen bij draagkrachtige veroordeelden.

⁵⁸ Hierop wijzen met nadruk S. Meijer, J.A.A.C. Claessen, E. van Ginneken & J.W. Ouwkerk, 'De eigen bijdrage aan de kosten van het strafproces en de slachtofferzorg', *NJB* 2016, p. 2898-2904, p. 2900 (die in dit verband spreken van een vorm van risicoaansprakelijkheid). Deze ongerijmdheid laat zien dat het eerder aangehaalde ethische argument uit de memorie van toelichting geen afdoende grondslag biedt voor de voorgestelde regeling; een andere grondslag is dan ook vooral een budgettaire. In paragraaf 5 van de MvT komt naar voren dat met het wetsvoorstel mede invulling wordt gegeven 'aan de doelstelling van het Regeerakkoord om met de bijdrage in de kosten van strafvordering en verblijf in een justitiële inrichting € 60 miljoen aan netto-opbrengsten te realiseren'.

⁵⁹ Zie Franken 2015.

⁶⁰ Zie voor een indicatie van de forfaitbedragen waarom het kan gaan: Meijer, Claessen, Van Ginneken & Ouwkerk 2016, p. 2899.

⁶¹ Zie M. Altonen, A. Oksanen & J. Kivivuori, 'Debt problems and crime', *Criminology* (54) 2016, afl. 2, p. 307-331; Meijer, Claessen, Van Ginneken & Ouwkerk 2016, p. 2901-2902.

regende responsabilisering van de gedetineerde voor zijn eigen re-integratie is dat hij er ook toe *in staat* is de vereiste verantwoordelijkheid op zich te nemen en te (blijven) tonen.⁵² Onderscheid wordt gemaakt tussen zogenaamde 'niet-willers' en 'niet-kunners', maar het is en blijft ten zeerste de vraag in hoeverre in de praktijk van alledag een gepast onderscheid tussen die abstracte categorieën kan worden gehandhaafd. Gelet op de algemeen bekende omstandigheid dat de gevangenispopulatie in verschillende opzichten sterk verschilt van de gemiddelde rechtsgenoot, lijkt mij de vraag gerechtvaardigd of het promotie-en-degradatiesysteem niet eisen stelt die voor veel gedetineerden te hoog gegrepen zijn.⁵³

Bij een rigide toepassing van het systeem zouden dan grote groepen gedetineerden die juist het meest *gebaat* zouden zijn bij op hun specifieke omstandigheden afgestemde re-integratie-activiteiten daarvan ten onrechte verstoken blijven. Dit kritiekpunt wordt ook wel ondersteund door resultaten van criminologisch onderzoek op basis van het zogenaamde *good lives model*.⁵⁴ Dat onderzoek wijst uit dat men bij gedragsinterventies die zijn gericht op re-integratie van delinquenten en dus op de beëindiging van een criminele levensstijl goed bedacht moet zijn op het feit dat deze processen van zogenoemde *desistance* geleidelijk plaatsvinden en veelal gepaard gaan met tijdelijke terugvallen. Door gedetineerden die zich weliswaar gemotiveerd hebben getoond, maar die toch een keer een misstap begaan, meteen te 'degraderen' wordt dus mogelijk een resocialisatieproces afgekappt voordat dit tot gunstige resultaten heeft kunnen leiden.⁵⁵

Een tweede recente ontwikkeling betreft het wetsvoorstel inzake de zogenoemde *eigen bijdrage* van veroordeelden aan de kosten die met het strafproces en de slachtofferzorg zijn gemoeid.⁵⁶ Het inmiddels bij de Eerste Kamer aanhangige wetsvoorstel dat in deze mogelijkheid moet voorzien, is wel aangeduid als een eigentijdse uitwerking van het beginsel 'de vervuiler betaalt'. Volgens de memorie van toelichting is de ratio van het voorstel erin gelegen dat de veroordeelde in strijd heeft gehandeld met de strafwet en daardoor een sanctie heeft *uitgelokt* die hoge kosten met zich brengt en daarom ook verantwoordelijk gehouden kan en moet worden om aan de vergoeding daarvan een bijdrage (vastgesteld op basis van vaste forfaits) te leveren.⁵⁷

De eigenbijdrageregeling werkt strafverzwarend. En dan heb ik het nog niet eens over de ongerijmdheid die gelegen is in het feit dat de eigen bijdrage ook zou moeten worden verlangd van de verminderd toerekeningsvatbare of zelfs van degene die volledig ontoerekeningsvatbaar is geoordeeld en tot de maatregel terbeschikkingstelling is veroordeeld: niet goed verklaarbaar is waarom zij die niet of niet volledig verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor hun strafbare gedragingen wél moeten opdraaien voor een deel van de kosten voor de strafprocedure en de slachtofferzorg.⁵⁸ Daar komt bij dat ook wanneer een strafbaar feit niet heeft geleid tot schade bij een concreet slachtoffer, de veroordeelde niettemin kosten voor slachtofferzorg verschuldigd is.⁵⁹

De vaststelling van de verschuldigde eigen bijdrage is een administratiefrechtelijke aangelegenheid waarbij voorshands geen rekening wordt gehouden met de draagkracht van de verdachte of veroordeelde; eerst in het kader van de inningsprocedure kan in voorkomende gevallen met die daadkracht rekening worden gehouden.⁶⁰ Het merendeel van de tot straf of maatregel veroordeelde personen is echter afkomstig uit sociaal-economisch weinig bevoorrechte milieus. Een belangrijk deel van hen is afhankelijk (geweest) van een uitkering of heeft geen inkomen, en velen hebben schulden, niet zelden zelfs hoge schulden.⁶¹ Het is dus de vraag hoe deze personen de eigen bijdrage moeten gaan betalen. Het is in dat verband al snel disproportioneel om gedetineerden een eigen bijdrage te laten leveren.

Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid van de veroordeelde past binnen een bredere ontwikkeling in de strafrechtspleging tot responsabilisering van de delinquent

Veroordeelden kunnen bovendien te maken krijgen met een cumulatie van financiële verplichtingen die voortvloeien uit een opgelegde vermogenssanctie (geldboete, ontnemingsmaatregel, schadevergoedingsmaatregel). Het vorderen van een eigen bijdrage leidt voorts hoogstwaarschijnlijk tot een toename van het aantal schulden van veroordeelde delinquenten. Daar komt nog bij dat

het hebben van schulden een criminogene factor is.⁶² De eigenbijdrageregeling zal dus waarschijnlijk ook een ongunstig effect kunnen hebben op de recidivecijfers en daarmee rijst de vraag hoe de eigenbijdrageregeling zich verhoudt tot de resocialisatie doelstelling; die lijkt immers door de voorgestelde regeling verder te verschrompelen.⁶³

De grondslag van de eigenbijdrageregeling lijkt hiermee opnieuw te zijn gelegen in de (beweerde) eigen verantwoordelijkheid van de veroordeelde. Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid van de veroordeelde past dan ook binnen een bredere ontwikkeling in de strafrechtspleging tot responsabilisering van de delinquent. De mens wordt – ten dele tegen beter weten in⁶⁴ – gezien als een volwaardig, autonoom en verantwoordelijk individu dat zijn gedrag laat bepalen door een rationele afweging van de daarvan te verwachten opbrengsten en de te duchten nadelen. Veroordeelden moeten hun schuld jegens de samenleving niet alleen betalen door middel van het verlies van hun vrijheid, maar ook door voor dit verlies te betalen.

Maar het voorstel lijkt daarmee wel uit te gaan van een *onrealistisch* mensbeeld, en wel – in de woorden van Sonja Meijer, Jacques Claessen, Esther van Ginneken en Jannemieke Ouwerkerk –

‘van de zelfredzame burger die zelf aan de bel dient te trekken op het moment dat hij niet in staat is om de opgelegde verplichte bijdrage te betalen, waarna in voorkomende gevallen een betalingsregeling kan worden getroffen. Dit staat haaks op de realiteit [...]’.⁶⁵

Deze beschrijving roept de bevindingen van het in de inleiding van deze bijdrage aangehaalde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid duidelijk in herinnering.

3.4 Vormen van uitsluiting ná de sanctie

Ook kan, ten slotte, worden gewezen op vormen van uitsluiting van delinquenten die na de tenuitvoerlegging van de sanctie hun effecten sorteren. In dit verband valt in de eerste plaats te wijzen op de op 25 november 2015 in het *Staatsblad* gepubliceerde Wet langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking.⁶⁶ Deze nog in werking te treden wet voorziet in een zelfstandige gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende maatregel op basis waarvan langdurig toezicht kan worden gehouden op delinquenten na de beëindiging van een maatregel van terbeschikkingstelling, na een voorwaardelijke invrijheidstelling of na detentie. De

maatregel kan worden toegepast op twee categorieën delinquenten: ten eerste op personen die de maatregel terbeschikkingstelling krijgen opgelegd; en ten tweede op personen die worden veroordeeld wegens een zedemisdrijf of een ernstig geweldsmisdrijf.⁶⁷

De achtergrond van de wet is dat de terugkeer van zedendelinquenten en zware geweldsdelinquenten in de maatschappij na een vrijheidsstraf of terbeschikkingstelling regelmatig tot maatschappelijke onrust en gevoelens van onveiligheid leidt of heet te leiden. De wetswijziging voorziet erin dat deze delinquenten langer onder intensief toezicht kunnen komen te staan, zodat bij (dreigende) terugval en (dreigende) recidive sneller kan worden ingegrepen.⁶⁸ Met de wet wordt het mogelijk om langdurig toezicht te houden op zeden- en geweldsdelinquenten. De maatregel kan op vordering van het Openbaar Ministerie steeds door de rechter worden verlengd, indien en voor zover verlenging in het licht van alle relevante feiten en omstandigheden voldoet aan de eisen van subsidiariteit en proportionaliteit. Aangezien de totale duur van het toezicht niet aan een maximum is gebonden, is het in theorie mogelijk dat een persoon levenslang aan de toezichtmaatregel wordt onderworpen.

Het toezicht wordt uitgeoefend door de reclassering en aan het toezicht kunnen bepaalde, op de persoon van de delinquent toegesneden, gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende voorwaarden worden verbonden, waarbij moet worden gedacht aan contactverboden, meldplichten, reisverboden, locatiegeboden, verhuisplichten en verplichtingen tot onderbehandelingstelling.

Ook wordt het bij de voorwaardelijke invrijheidsstelling van zedendelinquenten en zware geweldsdelinquenten mogelijk om de proeftijd telkens opnieuw met ten hoogste twee jaren te verlengen indien sprake is van relevant recidivegevaar (art. 15c lid 3 Sr). Ten slotte vervalt ook de maximale duur (thans nog gesteld op negen jaren) van de voorwaardelijke beëindiging van de niet-gemaximeerde verpleging van overheidswege bij de terbeschikkingstelling (art. 38e Sr).⁶⁹ Ook deze ontwikkeling roept de nodige vragen op met betrekking tot het mensbeeld van, in dit geval, de ex-veroordeelde. In paragraaf 3.2 noteerde ik dat in de post-verzorgingsstaat de delinquent primair wordt beschouwd als iemand die is tekortgeschoten in het dragen van zijn of haar verantwoordelijkheid als lid van een morele gemeenschap en dat initiatieven gericht op re-integratie

62 Oftewel: het hebben van schulden draagt in voorkomende gevallen bij aan het overgaan tot of het persisteren in het vertonen van crimineel gedrag. Zie Meijer, Claessen, Van Ginneken & Ouwerkerk 2016, p. 2900-2901, en de daar aangehaalde literatuur.

63 Meijer, Claessen, Van Ginneken & Ouwerkerk 2016, p. 2900-2902.

64 We stelden immers hierboven (zie voetnoot 58) reeds vast dat de gedachte dat de delinquent met zijn strafbare gedraging een kostbare sanctie heeft ‘uitgelokt’ niet (voluit) van toepassing is op bepaalde veroordeelden die niettemin aan de voorgestelde regeling zullen zijn onderworpen. Ten aanzien van deze groep veroordeelden steunt het wetsvoorstel dus mede op een fictieve en tegen beter weten in veronderstelde autonomie en in zoverre op een ‘instrumentalistisch’ mensbeeld.

65 Meijer, Claessen, Van Ginneken & Ouwerkerk 2016, p. 2902.

66 *Stb.* 2015, 460. Zie hierover: J.M.J.W. Dreesen, ‘De Wet langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking’, *Ars Aequi* 2016, p. 393-397 (AA20160393).

67 De tweede categorie betreft namelijk personen die tot een (gedeeltelijk) onvoorwaardelijke gevangenisstraf zijn veroordeeld wegens een ‘misdrijf dat gericht is tegen of gevaar veroorzaakt voor de onaantastbaarheid van het lichaam van een of meer personen’ en dat bedreigd wordt met een strafmaximum van vier jaren of meer gevangenisstraf, dan wel wegens een apart genoemd misdrijf (art. 38z lid 1 Sr).

68 Zie over de achtergronden van de wet en over de vraag wat de wet toevoegt aan de voorheen reeds bestaande kaders waarbinnen toezicht op veroordeelden mogelijk is: S. Meijer, ‘De gedragsbeïnvloedende en vrijheidsbeperkende toezichtmaatregel als instrument in de strijd voor de maatschappelijke (schijn)veiligheid’, in: M.S. Groenhuijsen, T. Kooijmans & J.W. Ouwerkerk (red.), *Roosachtig strafrecht* (liber amicorum Theo de Roos), Deventer: Kluwer 2013, p. 385-399, p. 388-393.

69 Dit laatste staat in zoverre los van de eerder genoemde wijzigingen, dat hieraan deels een andere ratio ten grondslag lijkt te liggen, te weten het streven om van de terbeschikkingstelling met voorwaarden een volwaardig alternatief te

maken voor de terbeschikkingstelling met dwangverpleging, opdat de laatstgenoemde variant minder vaak zal worden opgelegd; vgl. *Kamerstukken II* 2013/14, 33816, 3 (MvT), p. 10.

70 M.J.F. van der Wolf & S. Struijk, '(Levens)lang toezicht als zelfstandige maatregel: wordt nu echt de Rubicon overgestoken?', *Sancties* 2014, p. 368-378, wijzen erop dat de maatregel van langdurig toezicht 'gemakkelijk gericht kan worden op personen die eerder op normatieve dan wetenschappelijke gronden zijn geïndiceerd' (p. 378).

71 Op dit wantrouwen in relatie tot resocialisatie wijst ook Meijer 2013, p. 395 en p. 399; zie ook Van der Wolf & Struijk 2014. Zie ook M. Moerings, *Een veilige terugkeer in de samenleving. 'Dat zal ons een zorg zijn'* (afscheidsrede Leiden), Den Haag: Boom Lemma 2011, p. 39-42.

72 Ten aanzien van het betrekken van die gegevens gelden wel zekere 'terugkijktermijnen'; zie S. Meijer, 'De Verklaring Omtrent Gedrag: enkele kanttekeningen bij recente rechtspraak', *Delikt en Delinkwent* 2015, afl. 4, p. 323-334, p. 332-333.

73 Zie over de strafrechtelijke beoordeling van 'VOG-(strafmaat)verweren' in verhouding tot de bestuursrechtelijke VOG-procedure: E.G. Kurtovic & M.D. Rijnsburger, 'De straf- en bestuursrechter als communicerende vaten in VOG-zaken', *Delikt en Delinkwent* 2016, afl. 9, p. 781-801.

74 Recent is de regelgeving ten aanzien van de VOG in opdracht van het WODC onderzocht; zie de bijlagen bij *Kamerstukken II* 2016/17, 34550-VI, 98.

75 *Kamerstukken II* 2015/16, 34300-VI, 78. Dit voornemen heeft intussen geresulteerd in een conceptwetsvoorstel; zie www.internetconsultatie.nl/vogpolitiegegevens.

76 Zie hierover E.G. Kurtovic & G. van Oosten, 'Verwarring over weigering VOG aan verdachten', www.vogprobleem.nl/publicaties/2014/verwarring-over-weigering-vog-aan-verdachten.

77 Wel staat in de hierboven aangehaalde Kamerbrief dat het bijvoorbeeld moet gaan om functies die een bijzondere mate van integriteit vereisen en dat weigering is gebonden aan een aantal randvoorwaarden, waaronder die van proportionaliteit.

worden gereserveerd voor vooral kansrijke delinquenten, terwijl de kansarme en als gevaarlijk gepercipieerde delinquenten daarvan veelal verstoken blijven en aan intrusieve vormen van toezicht worden onderworpen.⁷⁰ De wet roept bijvoorbeeld de vraag op of wij ten aanzien van de erdoor betroffen categorieën delinquenten het algemene resocialisatie-ideaal nog wel *willen* handhaven. In ieder geval spreekt uit het wetsvoorstel een serieus wantrouwen jegens deze categorieën delinquenten, een wantrouwen dat hun resocialisatiekansen wel eens zeer nadelig zou kunnen beïnvloeden.⁷¹

De wet roept de vraag op of wij ten aanzien van de erdoor betroffen categorieën delinquenten het algemene resocialisatie-ideaal nog wel *willen* handhaven

Een tweede ontwikkeling die ik in dit verband wil aanstippen, betreft de Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG). De VOG staat sinds enkele jaren sterk in de belangstelling; steeds vaker wordt een dergelijke verklaring door werkgevers van potentiële werknemers gevraagd, bij wijze van een integriteitstoets. Afgifte van een VOG impliceert dat uit justitiële gegevens niets ten nadele van de aanvrager ervan bekend is dat van betekenis zou kunnen zijn voor het doel waarvoor de verklaring wordt aangevraagd.⁷² *A contrario* betekent dit dat het niet verkrijgen van een VOG impliceert dat wél van dergelijke bezwaren sprake is. De VOG is in de kern een preventief bestuursrechtelijk instrument waarmee wordt getracht te voorkomen dat mensen met relevante strafrechtelijke antecedenten werkzaam worden in een bepaalde functie;⁷³ de VOG is daarmee een instrument dat is bedoeld om de integriteit van de aanvrager ervan te beoordelen.

Onder het huidige wettelijke regime wordt een VOG-aanvraag getoetst aan een objectief en een subjectief criterium. Het objectieve criterium houdt in dat op grond van beschikbare justitiële gegevens wordt beoordeeld of, indien de in het justitiële documentatiesysteem gerelateerde strafbare feiten zouden worden herhaald, deze feiten een belemmering vormen voor een behoorlijke taakuitoefening in de functie waarvoor de verklaring wordt aangevraagd. Vervolgens kan op grond van het subjectieve criterium eventueel nog

worden geoordeeld dat het belang dat de aanvrager heeft bij honorering van de aanvraag zwaarder weegt dan het belang van de samenleving bij weigering op grond van de toetsing aan het objectieve criterium.⁷⁴

Maar in een Kamerbrief van 11 februari 2016 wordt voorgesteld om de voorwaarden voor honorering van een VOG-aanvraag aan te scherpen.⁷⁵ Politiegegevens kunnen onder het huidige regime worden gebruikt voor een nadere 'inkleuring' van een VOG-aanvraag op basis van bestaande, hardere justitiële documentatiegegevens. Onder het voorgestelde regime zouden zij echter ook *eigenstandig* een weigeringsgrond moeten kunnen opleveren. Het slechts in contact zijn geweest met de politie zou dan al reden genoeg mogen vormen om een aanvraag te weigeren.⁷⁶ Daarmee zou het dus in beginsel moeilijker worden met kans op succes een dergelijke aanvraag te doen; het mogelijke gevolg is dat er meer vals-positieve beslissingen worden genomen op aanvragen, waardoor een groep aanvragers tekort wordt gedaan. Per slot van rekening is een weigering van een VOG op grond van het blote feit dat iemand slechts in aanraking is geweest met de politie niet zonder meer evenredig aan het belang dat deze persoon kan hebben bij het in aanmerking komen voor een bepaalde functie.⁷⁷

Kansen op ontplooiing binnen de samenleving zullen in sterkere mate afhankelijk worden gesteld van een toch aanzienlijke toevalligheid, namelijk of men ooit in aanraking is gekomen met justitie in de meest ruime zin van dat woord

Als we dit voorstel beschouwen in het licht van het eraan ten grondslag liggende mensbeeld, dan komt opnieuw een potentieel verregaande, punitieve responsabilisering van de burger in het vizier. Kansen op ontplooiing binnen de samenleving zullen in sterkere mate afhankelijk worden gesteld van een toch aanzienlijke toevalligheid, namelijk of men ooit in aanraking is gekomen met justitie in de meest ruime zin van dat woord. Door de voorgestelde verruiming van de gronden voor weigering van een VOG wordt, zo lijkt het, veel mensen een tweede

kans ontnomen. Het voorstel verleent in ieder geval meer urgentie aan de reeds enige jaren gevoerde discussie over de vraag of de rechter bij de straftoemeting rekening dient te houden met gevolgen voor de mogelijkheden tot verkrijging van een VOG.⁷⁸

Responsabilisering kan gepaard gaan met mechanismen van uitsluiting van bepaalde groepen delinquenten

4 Besluit

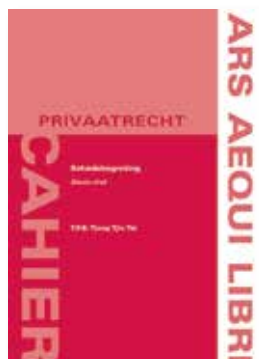
Het voorgaande bevatte een korte *tour d'horizon* langs verschillende actuele ontwikkelingen op de terreinen van het Nederlandse strafprocesrecht, sanctierecht en detentierecht die – zo hoop ik te hebben aangetoond – getuigen van een toegenomen en toenevende responsabilisering van de verdachte en veroordeelde burger in ons strafrecht. De door onder meer David Garland en Nikolas Rose verschaft analyses van strategieën van responsabilisering en daaraan gekoppelde processen van in- en uitsluiting binnen het criminaliteits- en veiligheidsbeleid blijken ook op de Nederlandse context van toepassing te zijn. De ontwikkelingen die ik

heb aangestipt, benadrukken ieder op hun eigen manier de zogenaamde eigen verantwoordelijkheid van de verdachte, de gedetineerde, de gewezen gedetineerde of zelfs van de burger die op enig moment (terecht of onterecht) met justitie in aanraking is geweest. De ontwikkelingen laten eveneens zien dat responsabilisering gepaard kan gaan met mechanismen van uitsluiting van bepaalde groepen delinquenten.

Maar wat betekent dit appel op de eigen verantwoordelijkheid van delinquenten? Als we de balans opmaken heeft het er veel van weg dat dit veelvuldige beroep op individuele verantwoordelijkheid in de kern bestaat in een typisch neo-liberalistische verdwijntruc: iedere vorm van sociaal succes c.q. iedere vorm van sociaal falen wordt beschouwd als een resultaat van de juiste c.q. gemankeerde aanwending van sociale vermogens waarover ieder individu wordt geacht te beschikken. In het strafrecht zien we dus een gelijkaardige tendens. Daarbij sluit men echter nogal eens gemakshalve de ogen voor de omstandigheid dat de *have nots* die in overwegende mate in negatieve zin met justitie te maken krijgen per saldo over onvoldoende vermogens beschikken om op eigen kracht dit contact met justitie te vermijden. Eigen verantwoordelijkheid wordt dan een *leeg* begrip, en ieder beroep daarop mag men cynisch noemen.⁷⁹

⁷⁸ Vgl. S. Meijer, 'De invloed van de strafrechter op de bijkomende gevolgen van de straf. Pleidooi voor een meer integrale benadering tussen de straftoemetingsbeslissing en de bestuursrechtelijke beslissing', *Delikt en Delinkwent* 2017, afl. 3, p. 158-169; P.M. Schuyt, 'De VOG als strafbeïnvloedende omstandigheid – of niet', *Trema* 2014, afl. 4, p. 10-15; M.M. Boone & E.G. Kurtovic, 'Bijkomende gevolgen van straf en het principe van proportionele strafoplegging', *NJB* 2015, p. 1623-1629; Meijer, 'De Verklaring Omtrent Gedrag' 2015, p. 333-334.

⁷⁹ Het cynische gehalte van het beroep op eigen verantwoordelijkheid wordt nog versterkt in het licht van enige recente uitlatingen van de voormalig staatssecretaris van Veiligheid en Justitie Fred Teeven, opgetekend door H. Beunders in *De Groene Amsterdammer* van 18 mei 2017 ('Onrust en botte bijlen. De emotionalisering van het strafrecht, deel 3', p. 32-37), onder meer inhoudende dat hij, toen bleek dat verdere verstrenging van het strafrecht er politiek niet in zat, zich begon toe te leggen op het doorvoeren van bezuinigingen op de rechtsbijstand, teneinde langs deze omweg alsnog een strengere strafrechtspleging te bewerkstelligen.

Schadebegroting

In dit cahier wordt schadebegroting in de vorm van een stappenplan gepresenteerd waardoor de relatie tussen verschillende regels voor schadebegroting duidelijker wordt dan gewoonlijk, en is het gemakkelijker om misverstanden en vergissingen te vermijden.

ISBN: 978-90-6916-897-5
Auteur: T.F.E. Tjong Tjin Tai
Pagina's: 108
Druk: 1e druk 2017
Prijs: € 19,50

Erfrecht geschetst

In deze uitgave wordt u op schematische wijze geleid door al die gebieden die voor het algemene begrip van het erfrecht van belang zijn.

ISBN: 978-90-6916-668-1
Auteurs: F. Schonewille & N. van Oostrom (eindred.)
Pagina's: 304
Druk: 1e druk 2017
Prijs: € 34,50

Voorwaardelijke verbintenissen

Dit cahier vormt zowel een goede inleiding in de materie van de voorwaardelijke verbintenissen voor de rechtenstudent als een praktische ondersteuning voor de praktijkjurist.

ISBN: 978-90-6916-888-83
Auteur: M.R. Ruygvoorn
Pagina's: 94
Druk: 1e druk 2017
Prijs: € 19,50

Jurisprudentie Europees privaatrecht 1963-2017

Bevat voor het privaatrecht relevante arresten van het Hof van Justitie van de Europese Unie, alsmede rechtspraak van de Hoge Raad waaruit de toenemende invloed van het EU-recht op het privaatrecht blijkt.

ISBN: 978-90-6916-932-3
Redactie: R.W.E. van Leuken
Pagina's: 446
Druk: 1e druk 2017
Prijs: € 29,50